Studia Historica Slovenica

*Časopis za humanistične in družboslovne študije
Humanities and Social Studies Review*

2018

2

S *tudia* **H** *istorica* **S** *lovenica*

Studia Historica Slovenica

Časopis za humanistične in družboslovne študije
Humanities and Social Studies Review

letnik 18 (2018), št. 2

ZGODOVINSKO DRUŠTVO
DR. FRANCA KOVAČIČA
V MARIBORU

ZRI DR. FRANCA KOVAČIČA V MARIBORU

MARIBOR 2018

Izdajatelj / Published by

ZGODOVINSKO DRUŠTVO DR. FRANCA KOVAČIČA V MARIBORU /

HISTORICAL SOCIETY OF DR. FRANCO KOVAČIČ IN MARIBOR

<http://www.zgodovinsko-drustvo-kovacic.si>

ZRI DR. FRANCA KOVAČIČA V MARIBORU /

ZRI DR. FRANCO KOVAČIČ IN MARIBOR

Uredniški odbor / Editorial Board

dr. Ivo Banac (ZDA / USA), dr. Rajko Bratuž, dr. Neven Budak (Hrvaška / Croatia),
dr. Jožica Čeh Steger, dr. Darko Darovec, dr. Darko Friš, dr. Stane Granda, dr. Andrej Hozjan,
dr. Tomaž Kladnik, dr. Mateja Matjašič Friš, dr. Aleš Maver, dr. Jože Mlinarič, dr. Jurij Perovšek,
dr. Jože Pirjevec (Italija / Italy), dr. Dragan Potočnik, dr. Andrej Rahten, dr. Tone Ravnikar,
dr. Imre Szilágyi (Madžarska / Hungary), dr. Peter Štih, dr. Polonca Vidmar,
dr. Marija Wakounig (Avstrija / Austria), dr. Zinka Zorko

Odgovorni urednik / Responsible Editor

dr. Darko Friš

Zgodovinsko društvo dr. Franca Kovačiča

Koroška cesta 160, SI – 2000 Maribor, Slovenija

e-pošta / e-mail: darko.fris@um.si

Glavni urednik / Chief Editor

dr. Mateja Matjašič Friš

Članki so recenzirani. Za znanstveno vsebino prispevkov so odgovorni avtorji.

Ponatis člankov je mogoč samo z dovoljenjem uredništva in navedbo vira.

The articles have been reviewed. The authors are solely responsible for the content of their articles.

No part of this publication may be reproduced without the publisher's prior consent and a full mention of the source.

Žiro račun / *Bank Account:*

Nova KBM d.d.

SI 56041730001421147

Prevajanje / *Translation:*

David Hazemali, Uroš Turnšek

Lektoriranje / *Language-editing*

Ana Šela

Oblikovanje naslovnice / *Cover Design:*

Knjižni studio d.o.o.

Oblikovanje in računalniški prelom /

Design and Computer Typesetting:

Knjižni studio d.o.o.

Tisk / *Printed by:*

Itagraf d.o.o.

<http://shs.zgodovinsko-drustvo-kovacic.si>

Izvillečke prispevkov v tem časopisu objavljata 'Historical – Abstracts' in
'America: History and Life'.

Časopis je uvrščen v 'Ulrich's Periodicals Directory', evropsko humanistično bazo ERIH in
mednarodno bibliografsko bazo Scopus (h, d).

*Abstracts of this review are included in 'Historical – Abstracts' and
'America: History and Life'.*

*This review is included in 'Ulrich's Periodicals Directory', european humanistic database
ERIH and international database Scopus (h, d).*

Studia historica Slovenica, Časopis za humanistične in družboslovne študije,
je vpisan v razvid medijev, ki ga vodi Ministrstvo za kulturo RS, pod zaporedno številko **487**.
Izdajo časopisa sta omogočili Agencija za raziskovalno dejavnost RS in Mestna občina Maribor.
Co-financed by the Slovenian Research Agency and City of Maribor.

*Studia
historica
slovenica*

Kazalo / Contents

Članki in razprave / Papers and Essays

JANJA ŽMAVC: Rhetorical Ethos: an Attempt at Linguistic Pragmatic Perspective on Classical Rhetoric	343
<i>Retorični ethos: poskus jezikovno pragmatičnega pogleda na klasično retoriko</i>	
JULIJANA VISOČNIK: "Piramida" na Zgornjem Motniku in njen zgodovinski kontekst	371
<i>"The Pyramid" in Zgornji Motnik and its Historical Context</i>	
DUŠAN NEČAK: Prelom za prizadeto lokalno prebivalstvo: potres v Brežicah 29. januarja 1917	393
<i>Turning point for the Affected Local Population: the Brežice Earthquake of January 29, 1917</i>	
JURIJ PEROVŠEK: Misel o Sloveniji in njeno udejanjenje v času od Majniške deklaracije do oblikovanja Države SHS in Narodne vlade SHS v Ljubljani	421
<i>The Idea of Slovenia and its Implementation during the Period from the May Declaration to the Creation of the State of SHS and the National Government of SHS in Ljubljana</i>	
BOGDAN KOLAR: Mirovne pobude papeža Benedikta XV. in odmevi na Slovenskem	443
<i>Pope Benedict XV's Peace Initiatives and their Echoes in Slovenian Lands</i>	
BOŽO REPE: Oktobrska revolucija in Slovenci	469
<i>The October Revolution and Slovenians</i>	
ANDREJ RAHTEN: Diplomatska prizadevanja Ivana Žolgerja za Slovensko Štajersko in Prekmurje	489
<i>Diplomatic Endeavours of Ivan Žolger Regarding the Slovene Styria and Prekmurje</i>	

S *tudia* **H** *istorica* **S** *lovenica*

ALEŠ MAVER in DARKO FRIŠ: Demokratične parlamentarne volitve
v Srednji in Vzhodni Evropi med letoma 1989 in 1991 in
njihov vpliv na oblikovanje strankarskega prostora do leta 2013 529
*Democratic Legislative Elections in Central-East Europe from
1989 till 1991 and their Influence on the Shaping of the
Party Landscape until 2013*

ANA ŠELA in SILVIJA BOROVIK: Ženski liki sodobnih slovenskih
pisateljic v izbranih zgodovinskih romanih 557
*The Female Figure in Selected Contemporary Slovenian Historical
Novels by Female Authors*

JOŽICA ČEH STEGER: Soška fronta skozi oči vojaka in pisatelja
Andreja Čeboklija 587
*The Isonzo Front through the Eyes of the Soldier and
Writer Andrej Čebokli*

Avtorski izvlečki / Authors' Abstracts 603

**Uredniška navodila avtorjem / Editor's
Instructions to Authors** 611

S *tudia*
H *istorica*
S *lovenica*

*Studia
historica
slovenica*

UDK 94(497.4): 323.272(470)"1917"
1.02 Pregledni znanstveni članek

DOI 10.32874/SHS.2018-18

Oktobrska revolucija in Slovenci

Božo Repe

Dr. redni profesor
Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Oddelek za zgodovino
Aškerčeva cesta 2 – 1000 Ljubljana
e-pošta: bozo.repe@ff.uni-lj.si

Izvilleček:

Avtor se v prispevku ukvarja s socialistično idejo, komunizmom, zgodovino komunizma in socializma v Sloveniji v kontekstu vpliva oktobrske revolucije. Ta je imela vpliv v obdobju takoj po prvi svetovni vojni, ko je madžarska revolucija zajela tudi del slovenskega ozemlja in se je oktobrska revolucija tudi sicer odrazila v povojnem revolucionarnem vrenju na slovenskem ozemlju. Drugo obdobje vpliva je bilo med letoma 1945–1948, ko je Jugoslavija prevzela sovjetski model, a ga je po sporu z Informbirojem opustila in uvedla specifičen samoupravni socializem.

Ključne besede:

oktobrska revolucija, komunisti, komunistična partija, socialdemokracija, španska državljanska vojna, narodnoosvobodilni boj, kontrarevolucija, Informbiro, samoupravni socializem, titoizem, tretja pot

Studia Historica Slovenica

Časopis za humanistične in družboslovne študije
Maribor, letnik 18 (2018), št. 2, str. 469–488, 19 cit., 3 slike
Jezik: slovenski (izvilleček slovenski in angleški, povzetek angleški)

Oktobrska revolucija, "deset dni, ki so pretresli svet", kot je zapisal najbolj znani ameriški poročevalec iz Rusije in z Balkana, John Reed,¹ je imela usodne posledice v dotedanjem mednarodnem delavskem gibanju za vrsto delavskih strank in držav, seveda tudi za Slovenijo. Zgrešena ocena o svetovni revoluciji je leta 1920 z ustanovitvijo Kominterne povzročila delitev delavskega gibanja na komunistični in socialdemokratski oz. socialistični del. Ta delitev je bila presežena šele konec stoletja s propadom socializma v vzhodni Evropi, ko so se komunistične stranke večinoma znova proglasile za socialdemokratske in sprejele nujnost parlamentarnega boja. V pričakovanem širjenju revolucije na začetku dvajsetih let, razen pri redkih izjemah (Rosi Luxsemburg npr.), parlament ni bil nekaj, kar bi lahko prineslo zmago. Revolucija je potrebovala vojake revolucije, zbrane v majhnih, elitnih komunističnih partijah in koordiniranih iz enega centra. Zato je bilo med 21 pogoji za vstop v Kominterno zapisano tudi, da morata biti program in statut komunističnih partij potrjena ne kongresu ali izvršnih organih Kominterne, da so vsi sklepi kongresa kominterne za članice obvezujoči, da morajo članice uresničevati uradne dokumente izvršnih organov Kominterne, tiste, ki pa tega ne bodo počele, bodo izključene. Direktive kominternske centrale v Moskvi so tudi izhajale iz stališča, da razredni boj skoraj povsod v Evropi in Ameriki prehaja v fazo državljanske vojne, zato morajo komunistične partije v Evropi in Ameriki poleg legalnih organov vzpostaviti ilegalne, ki bodo sposobni obračunati z nasprotniki revolucije in tako zagotoviti njen uspeh. Galop rdeče konjenice, ki ga je s fantastično prepričljivostjo naslikal Kazimir Severinovič Malevič, literarno ter poetično pa opisal Izak Babelj,² se je po prvi svetovni vojni ustavil na okrnjenih mejah nekdanjega velikega ruskega imperija. "Velika iluzija" je kljub temu v času med obema vojnama doživljala veliko strahu na eni in simpatij na drugi strani. Po padcu liberalizma konec dvajsetih let je bil njen socialni inženiring privlačen za milijone brezposelnih, lačnih in obupanih, saj je Sovjetska zveza dajala videz države, ki se je kriza ni dotaknila (le malo ljudi je vedelo za ceno, ki so jo plačali njeni prebivalci v času elektrifikacije in industrializacije, ali pa so si pred tem zatiskali oči). Do zmage nacizma je živelo tudi upanje, da bo Nemčija postala center svetovne revolucije, od tam pa naj bi se revolucija razširila tudi na druge razvite kapitalistične države. To upanje so nenazadnje širili poklicni kominternovski revolucionarji, za katere je Bertold Brecht nekje zapisal, da so države menjavali pogostejše kot čevlje. Komunizem se je iz ene države razširil šele po drugi svetovni vojni. Svetovni proces je lahko postal zaradi zmage protifašistične koalicije v drugi svetovni vojni, ko je pragmatična začasna zveza liberalnega kapitalizma

¹ John Reed, *Deset dni, ki so pretresli svet* (Ljubljana, 1951).

² Izak Babelj, *Rdeča konjenica* (Ljubljana, 1957).

in komunizma odrešila svet pred nevarnostjo fašizma. Po vojni se je politika skoraj povsod obrnila v levo. Razen redkih izjem se stare politične sile niso obdržale nikjer. Čeprav zmagovalec v vojni, je celo Winston Churchill izgubil volilno bitko z laburisti. V odporniških gibanjih so pomembno vlogo večinoma imele leve politične sile ali pa so jih vodile. Tam, kjer so bila odporniška gibanja močna, se je razmerje političnih sil po vojni spremenilo, le redko kje so se obdržale stare politične elite, četudi niso neposredno sodelovale z okupatorjem. Nove politične sile so skoraj v celoti izšle iz odporniških gibanj. Desnica je bila na splošno povsod politično poražena in v defenzivi. V tistih državah, ki so jih zasedli zavezniki, so si prizadevali, da na oblast ne bi prišli komunisti. To velja zlasti za Italijo in Francijo, medtem ko so v Grčiji državljansko vojno skušali obrniti v korist rojalistov. Sovjetska zveza po vojni ni ponovno poskušala s konceptom svetovne revolucije, čeprav je iz vojne izšla mednarodno okrepljena in z velikim ugledom. Stalin je od zavezništva z Veliko Britanijo in zlasti Združenimi državami Amerike pričakoval zelo veliko, neke vrste nadaljevanje partnerstva iz vojne. Od zavezništva ni ostalo nič. Začela se je hladna vojna, Stalinov domet pa je segel do tja, kamor so prišli tanki Rdeče armade oz. do meje, za katero so se dogovorili z imperialnimi kupčijami, v katerih se Stalin in Zahod nista razlikovala. Konflikt med obema blokoma se je prenesel v tretji svet, ki je v povojnih desetletjih doživel več kot sto vojn ali spopadov večjih razsežnosti. Protiimperialistična kolonialna gibanja politološke teorije večinoma prištevajo k levim gibanjem, čeprav gre za zelo pisano mešanico tradicionalizma, verskih čustev (zlasti v islamskih državah) pa tudi "navadnih" vojaških udarov brez večjih ideoloških ozadij. Kolonialni svet se je v prvih dveh povojnih desetletjih spremenil v veliko skupnost formalno samostojnih držav. Število mednarodno priznanih držav v Aziji se je popeterilo. V Afriki je v šestdesetih letih iz bivših kolonij nastalo več kot petdeset držav. Socialistični imperij se je močno povečal z zmago revolucije na Kitajskem (čeprav se je med obema državama kmalu začel spor in nato celo vojna). Kitajska ni nikoli prevzela Moskve kot centra socialističnega sveta, kmalu pa je imela svoje atomsko orožje in na moč nepredvidljivo filozofijo. "Kdo pa pravi, da morajo Italijani preživeti nuklearno vojno," naj bi kitajski voditelj Mao dejal vodji italijanskih komunistov Togliattiju. "Tristo milijonov Kitajcev bo ostalo in to bo dovolj za nadaljevanje človeške rase." Proces v tretjem svetu (izraz je bil prvič uporabljen leta 1952) so za posledico imeli tezo o socializmu kot svetovnem procesu. V Sovjetski zvezi so se malce godrnjaje a vendarle sprijaznili s tem, da revolucije niso bile izvajane po vzoru boljševiške, oktobrske, a so bile tega že navajene, saj je prelom v štiridesetih letih naredila Jugoslavija. Protikolonialna gibanja in "revolucije" so podpirale, saj so s tem širile svoj vpliv in grenile življenje ZDA, ki so bile – še posebej v latinski Ameriki – močno nepriljubljene. V šestdesetih letih je po Latinski Ameriki krožila šala: "Zakaj v Združenih državah Amerike nikoli ne pride do državnega

udara?" Odgovor se je glasil: "Zato, ker tam ni nobene ameriške ambasade." Tretji svet so imele za zaveznika in so si v tem smislu tudi skušale podrediti gibanje neuvrščениh. V Jugoslaviji so ga sprejemali z evforijo. Starejše generacije se gotovo še spomnijo knjige Branka Pribičevića *Socijalizam – svetski proces*,³ ki je bil katekizem za študente družboslovnih in humanističnih ved. Tudi med intelektualci na zahodu so tovrstna gibanja, razen najbolj genocidnih, kakršno je bilo Pol Potovo, uživala simpatije. Sredi šestdesetih let je levičarski zgodovinar Eric Hobsbawm goreče zagovarjal tezo, da je socializem kot splošna smer razvoja in gibanja k prihodnjemu in boljšemu zajel ves svet. Iz zahodne družbe so petdeseta in šestdeseta leta naredile svet potrošništva. Na zahodu na revolucije od petdesetih let dalje ni mislil nihče več. Obstoje socialističnih držav in vzhodnega bloka je okrepil sindikalna gibanja in moč socialističnih in socialdemokratskih strank. T. i. *welfare state* in ekonomski *boom* s hkratnim napredkom znanosti sta na osebni ravni prinesla tisto, kar je obljubljal, a ni uresničil socializem. Poslovni svet se je lakoti ljudi po dobrinah bliskovito prilagodil in jo začel načrtno spodbujati. Politiki v zahodnih državah so na volitvah zmagovali s slogani "Nikoli vam ni šlo tako dobro kot doslej." Vse do naftne krize leta 1973 so te besede držale. Večina razvitih držav se je na predvojno gospodarsko raven vrnila v začetku ali na sredini petdesetih let. Tisto, kar so mlade generacije na zahodu (pa tudi v Jugoslaviji) čutile kot pomanjkanje, je bila participacija pri oblasti. Odrasli so v senci močne vojne generacije svojih očetov, ki jih je utešnjevala. Študentski in intelektualni upor šestdesetih lahko zato neposredno povežemo s klasičnimi revolucionarnimi težnjami v smislu utopičnega iskanja spremembe vrednot, nove, popolne družbe, tudi socialnega egalitarizma. Gibanje je bilo revolucionarno tudi v akciji, na barikadah v demonstracijah in drugih oblikah protestov, v najbolj skrajni različici se je razvilo ali povežalo s terorističnimi frakcijami. Knjige Herbert Marcuseja so v šestdesetih letih izhajale v vseh jezikih, tudi v srbohrvaščini. Mlada generacija je našla čudovite vzornike v revolucionarnih (maoističnih in podobnih gibanjih) tretjega sveta. Glavni idol je postal Che Guevara; južnoameriški in karibski svet je bil imenitna podlaga za revolucionarni romantizem, džungle, palme, zagoreli mladeniči v uniformah in s kalašniki, ki so pripravljeni spremeniti svet. Za večino zahodnih revolucionarjev v šestdesetih letih, ki so se hoteli ukvarjati s politiko, se je pot končala v strankah leve usmeritve. Ostrigli so si lase, kavbojke zamenjali za obleke, nataknili so si kravate in dobro vnovčili svojo mladostno zagnanost v skladu z geslom, ki je dolgo krasilo železniški podhod v bližini študentskega naselja v Rožni dolini v Ljubljani: "Hotel sem spremeniti svet, pa je svet spremenil mene."

Vzhodnoevropski blok je medtem živel svoje sivo vsakdanje življenje in

³ Branko Pribičević, *Socijalizam – svetski proces* (Beograd–Ljubljana, 1979).

vsake toliko časa doživljal številne krize in upore (v Nemški demokratični republiki leta 1953, na Madžarskem leta 1956, Češkoslovaškem 1968, na Poljskem v osemdesetih letih), vendar je Sovjetska zveza v skladu s tihim dogovorom med obema blokoma, da se ne vmešavata v notranje zadeve na območju interesnih sfer (v smislu intervencionizma), razmere lahko obvladala. Vzroke za konec socializma se v običajni politični interpretaciji prikazuje kot zmago ZDA, ki je s pritiski in oboroževalno tekmo prisilila sovjetsko gospodarstvo k zlomu. Precej zaslug si pripisuje tudi Vatikan oz. papež Janez Pavel II. S tem se je moč strinjati le deloma. Socialistični svet je v šestdesetih letih res začel vse bolj zaostajati, kar je bila predvsem posledica dejstva, da ni bil več samozadosten in izoliran, ampak se je postopoma odpiral (čeprav je manj kot tretjina trgovine potekala izven bloka in še to je večinoma šlo za surovine, nafto in orožje). Odpiranja (ugodne cene nafte in drugih surovin) pa niso porabile za sanacijo gospodarstva, ampak oboroževalno tekmo in ohranjanje družbenega standarda. Prav to jih je v osemdesetih ekonomsko pokopalo.

"Vsaka revolucija je grandiozna simfonija," je leta 1926 zapisal Anatolij Lunačarski, ljudski komisar za izobraževanje v Sovjetski zvezi, ko je opisoval "vijugavo linijo" odnosa med revolucijo in umetnostjo.⁴ Izhajal je iz prepričanja, da revolucije rešujejo socialne in nacionalne krivice in izrišejo podobo novega, srečnega sveta. Nekaj desetletij kasneje, po koncu socializma, so se ocene obrnile. V ospredje so prišle temne plati socializma. V knjigi *Črna knjiga komunizma*, ki jo je leta 1997 izdalo več evropskih raziskovalcev, uredil pa jo je francoski zgodovinar Stéphane Courtois, so zbirno navedli, da je imel komunizem kar 94 milijonov žrtev.⁵ Kritike komunizma in evforično slavljenje zmage zahodnih kapitalističnih držav oz. liberalizma kot ideologije v hladni vojni so sprožale trditve o dokončnem in popolnem potopu ene od največjih utopij v 19. in 20. stoletju. Francis Fukuyama je ob koncu socializma in hladne vojne celo postal svetovno znan s tezo o "koncu zgodovine".⁶ Fukuyama se je že tedaj soočil z ostrimi kritikami vidnih levičarskih intelektualcev.⁷ Po letu 2000 je začel s svojim neoliberalnim stališčem, s katerim je postal vpliven v času Reagonove administracije, spreminjati in kritizirati ameriško unilateralno politiko v smislu nekakšnega "wilsonoizma" (pravice, da ZDA širijo svoj vpliv in kulturo po svetu, a na miren način in le v skrajnem primeru z vojaškimi sredstvi v kombinaciji z drugimi).

⁴ Anatoli Lunatscharski, *Die Revolution und die Kunst* (Dresden, 1974).

⁵ Stéphane Courtois (ur.), *Črna knjiga komunizma: zločini, teror in zatiranje* (Ljubljana, 1999).

⁶ Francis Fukuyama, "The End of History?", *The National Interest* 5, št. 16 (1989), str. 3–18. Leta 1992 je bil članek razširjen v knjigo z naslovom *The End of History and the Last Man*, ki je izšla pri Free Press, danes je dostopna na <https://www.democraciapura.altervista.org/wp-content/uploads/2015/01/1992-Fukuyama.pdf>.

⁷ Glej npr. Jacques Derrida, *Spectres de Marx: L'Etat de la dette, le travail du deuil et la nouvelle Internationale* (Paris, 1993).

Vasilij Vasiljevič Kuptsov: ANT-20 "Maksim Gorki", oljna slika 1934. Letalo je konstruiral Andrej Tupoljev in je bilo tedaj največje na svetu. V Sovjetski zvezi so ga uporabljali zlasti za propagando, v njem so bili tiskarna, fotolaboratorij, filmski projektor in neposredna povezava z mediji. Kuptsov je med enim od zaslišanj NKVD naredil samomor, znamenito letalo, ki naj bi simboliziralo premoč sovjetske industrije in sovjetskega sistema pa se je zrušilo, ko se je vanj zaletelo eno od spremljevalnih letal (Državni ruski muzej v Sant Petersburgu, Katalog 128)

Socializem je bil po padcu berlinskega zidu na zahodu in na vzhodu neusmiljeno kritiziran, kot idealni model pa je bil nekritično postavljen kapitalizem. Šele ko se je v nekdanjih socialističnih državah pojavilo razočaranje nad divjo privatizacijo in neoliberalizmom nasploh, ki je mnoge postavilo v brezpraven položaj, in ko so se tudi v zmagovitem kapitalizmu zaradi borznih in drugih špekulacij znova pojavile krize, ki bi lahko sesule svet, kot so ga leta 1929, je pogled na socializem postal bolj odmerjen, beseda pa se je vsaj ponekod vrnila v politični besednjak in ni bila več zgolj zmerljivka. V parlamente so vstopile tudi bolj leve stranke: od socialdemokratskih, ki so postale stranke brez barve, vonja in okusa, s politiko t. i. tretje poti, ki jo najbolj simbolizira britanski laburist Tonny Blair, do nekaterih celo prikritih izvrševalk najbolj neoliberalistične politike, kakršno sta uvedla Margaret Thatcher in Ronald Reagan.

Tudi Slovenci so komunizem kot idejo in socializem kot socialistični sistem od časov, ko je na slovenskem obstajal šele kot politični program, preko obdobja, ko je bil z revolucionarnimi ukrepi vpeljan, do postsocialističnih časov doživljali zelo intenzivno. Šel je tako skozi obdobja uničujočih kritik kot vzhičenih hvalnic. Oboje, tako hvala kot kritika, sta seveda odvisni od obdobja oziroma od tega, za kakšno obliko ali razvojno stopnjo je šlo. V času med obema vojnama je na levici, še posebej pri komunistih, obstajala teza, da je boljševiški sistem, ki je nastal z oktobrsko revolucijo v Rusiji, najbolj pravičen in demokratičen sistem na svetu in da bo prevladal v svetu. Nasproti temu je stal katoliški in deloma liberalni tabor s stališčem, da je komunizem zločinski, brezverski in Slovencem sovražen. Med drugo svetovno je ta ideološki in propagandni spopad prešel v bratomorni boj. Po drugi svetovni vojni je bil najprej nekritično hvaljen sistem ljudske demokracije oziroma administrativni socializem po sovjetskem vzoru. Po sporu s Sovjetsko zvezo in mednarodno povezavo komunističnih držav in partij pod njenim vplivom, imenovano Informburo ali Kominform (kratica za Informacijski biro komunističnih in delavskih partij), do katerega je prišlo leta 1948, je bil sovjetski tip socializma odvržen in zaničevan, Jugoslavija pa je uvedla samoupravni socializem. Zanj so postopoma začeli trditi, da je najboljši sistem na svetu. Po koncu socializma se še vedno soočata teza, da je v Sloveniji petinštirideset let vladal komunistični totalitarizem, ki je v svojem bistvu ostajal boljševiški režim po Sovjetskem vzoru (redke niso bile celo trditve, da je bila Jugoslavija na vzhodni strani "železne zaves"), in nasprotno prepričanje, da je bil socializem v Sloveniji in Jugoslaviji zlasti od šestdesetih let dalje v glavnem dober sistem, ki je omogočal visoko socialno zaščito, enake možnosti za zaposlitev in relativno dober standard. Zlasti srednje in starejše generacije imajo, sodeč po javnomnenjskih anketah, do njega prej pozitiven kot negativen odnos, največkrat pa gre za mešanico slabih in dobrih izkušenj. Izrazito negativno je ocenjeno obdobje neposredno po drugi svetovni vojni: obračuni z domobranci in drugimi političnimi nasprotniki, sodni procesi in druge oblike represije. Prijaznejšo obliko in boljšo oceno dobiva obdobje od šestdesetih let dalje, ko je Jugoslavija postala nekakšna mešanica samoupravnega socializma z močnimi zahodnimi vplivi v vsakdanjem življenju, stanovanjski in drugi kulturi, oblačenju, preživetju prostega časa.

Začetki socialistične ideje in prakse na Slovenskem segajo do delavskih društev, ki so v Ljubljani, Mariboru in Trstu delovala že v šestdesetih letih 19. stoletja. Pod policijskimi pritiski in zaradi krize pa so nato razpadala. V osemdesetih so znova oživila, vendar je bilo tedaj avstrijsko delavsko gibanje že razcepljeno na zmerni in radikalno-revolucionarni anarhistični del (tedaj komunistov še ni bilo). Tudi nekateri slovenski voditelji so bili leta 1884 obsojeni na procesu v

Naslovnica prvega prevoda *Komunističnega manifesta* iz leta 1908 (*Mladina*, posebna številka (2018), str. 72)

Celovcu, med njimi obrtniški in delavski voditelj Franc Železnikar, ki je kasneje postal socialdemokrat. Na t. i. "krvavškem" procesu je bil obsojen na deset let težke ječe. Upornike so imenovali "krvavci" (krvniki), ker so pozivali na nasilno zrušitev avstrijskega družbenega reda. Konec leta 1888 je na kongresu v Heinfeldu nastala Avstrijska socialdemokratska stranka, ki se je na predlog voditelja Victorja Adlerja opredelila za delavski boj po parlamentarni poti. Njen sestavni del so bili tudi slovenski socialdemokrati. Ko je prišlo do cepitve stranke po nacionalnem principu, so se osamosvojili in januarja 1896 v Ljubljani ustanovili Jugoslovansko socialdemokratsko stranko, ki je bila sicer slovenska stranka, le v imenu je izražala tudi jugoslovansko idejo. Še naprej so na Koroškem in

Štajerskem delovali nemški socialni demokrati, v Primorju in Istri pa italijanski. Stranka je sprejemala parlamentarizem in se zavzemala za splošno, enako in neposredno ter tajno volilno pravico. Temeljni cilj je bil odprava kapitalizma in uvedba socializma (skupnega lastništva nad proizvodajnimi sredstvi), kratkoročno pa vsakodnevni boj za delavske pravice. Imela je svoj sindikat in razne druge delavske organizacije.

Revolucija po ruskem vzoru je po prvi svetovni vojni dosegla vzhodni del današnjega slovenskega ozemlja, to je Prekmurje, ki je bilo do priključitve k Jugoslaviji stoletja del Madžarske. 6. avgusta leta 1919 ga je po sklepu antantnih sil zasedla jugoslovanska vojska. 4. julija 1920 je po trianonski pogodbi Prekmurje pripadlo Jugoslaviji (del prej enotnega ozemlja, Porabje, to je okrog osem slovenskih vasi, je ostal na Madžarskem). Dogajanje v Prekmurju je bilo ob koncu prve svetovne vojne zelo burno, prebivalci so v devetih mesecih preživeli kar devet zamenjav oblasti. 31. oktobra 1918 je v Budimpešti prišlo do meščanske revolucije, kraljevina je bila odpravljena, oblast pa je prevzela vlada pod vodstvom Miháýja Károlya. V Prekmurju sta oblast prevzela okrajna narodna sveta v Murski Soboti in Dolnji Lendavi, v nemirnih razmerah ob koncu vojne pa je prišlo do uporov in ropanj, ki jih je vojska s silo zadušila. Károlyeva vlada je Prekmurcem v dveh letakih ("Rejč k našim vogrskim Slovenom" in "Szlobenzski bratje") obljubila avtonomijo v "Vendski krajini" (Slovence so Madžari imeli za potomce starodavnega plemena "Vendov"). Imenovala je vladnega komisarja dr. Béla Obála. Ta je s predstavniki Slovencev (narodnim svetom) sklenil sporazum, da bodo Slovenci dobili cerkveno, šolsko in kulturno avtonomijo. Občutki glede prihodnosti pa so bili med redkimi prekmurskimi intelektualci mešani, katoliški duhovniki (vodil jih je Ivan Klekl) so avtonomijo znotraj Madžarske podpirali in so se bali združitve s pravoslavno Srbijo, medtem ko je bila skupina bivših ljubljanskih dijakov za priključitev k novi jugoslovanski državi, kar se je 26. decembra izrazilo tudi na poseben zborovanju za Prekmurje v Ljutomeru. Štajerski narodni svet je podpiral idejo, da bi Rudolf Maister Prekmurje vojaško zasedel, kljub temu da so v Ljubljani temu nasprotovali. Maistra je prehitel hrvaški kapetan Jure Jurešić, ki je konec leta 1918 zasedel večino Prekmurja, Madžari pa so po prvem šoku 2. in 3. januarja 1919 njega in večino enote zajeli. Znova so se začela pogajanja z madžarsko meščansko vlado o avtonomiji, ki pa niso uspela. 21. marca 1919 je na Madžarskem oblast prevzela Madžarska socialistična partija. Ta je v Prekmurju sekvestrirala veleposestva in ukazala lastnikom zemlje, naj polja obdelajo, ni pa razdelila zemlje kmetom, kar je med ljudmi izzvalo nezadovoljstvo. Revolucionarno vrenje je tudi katoliške voditelje dokončno prepričalo, da je združitev z Jugoslavijo nuj-

na.⁸ Tudi slovenskemu in jugoslovanskemu vodstvu je (po nemškem napadu na Radgono februarja 1919) postalo jasno, da je mejne zahteve na vzhodu potrebno razširiti in na pariški mirovni konferenci je postavila zahteve po priključitvi ozemlja med Muro in Rabo. Madžarske revolucionarne oblasti so medtem za Prekmurje postavile posebnega komisarja, tedaj komaj 24-letnega poročnika, sicer učitelja in organista iz Črešnovcev, Vilmoša Tkalca, ki pa je v povezavi z madžarskimi protirevolucionarnimi krogi 29. maja 1919 v Murski Soboti razglasil Mursko Republiko (ta naj bi pomenila začetek konca komunizma na Madžarskem). Že 2. junija 1919 so revolucionarne oblasti Prekmurje zasedle. Tkalec je sicer klical na pomoč Avstrijce, a neuspešno, njegove improvizirane vojaške enote so madžarske boljševiške oblasti pregnale, on sam (menda s precejšnjo vsoto nagrabljenega denarja) in vodstvo Murske republike pa sta se 4. junija 1919 umaknila v Avstrijo. Bojazen pred širjenjem boljševiške revolucije je nato odločilno pripomoglo k odločitvi, da Prekmurje pripade Kraljevini SHS. Na Madžarskem je oblast prevzel od antante postavljeni guverner, v Prekmurju pa civilni komisar za Prekmurje, ki ga je kasneje (junija 1921) zamenjalo okrajno glavarstvo. V letu 1921, kmalu po podpisu trianonske pogodbe, je prejšnje stanje dvakrat, marca in oktobra, na Madžarskem skušal vzpostaviti tudi zadnji avstrijski cesar Karel, ki se je skušal oklicati za madžarskega kralja, vendar mu ni uspelo. Z intervencijo sta mu zagrozili tako Kraljevina SHS kot Češkoslovaška, a tudi pri madžarskem regentu admiralu Horthyju in madžarski vojski kljub vsesplošnemu obupu (Madžarski so odvzeli kar dve tretjini ozemlja) ni naletel na pretirano podporo. O revolucionarnem dogajanju v Prekmurju je pisatelj Miško Kranjec in leta 1974 izdal knjigo z naslovom *Strici so mi povedali*, ki je bila ponatisnjena kar osemkrat,⁹ leta 1984 pa je po njegovi knjižni predlogi režiser France Štiglic posnel TV nadaljevanko in celovečerni film. Kranjec revolucijo, ki jo simbolizira s prekmursko narodno pesmijo "zrelo je žito", doživeto prikazuje skozi družinsko in osebno izkušnjo. S strici, ki so se vrnil iz vojne, je prišel tudi boljševizem, z njim pa delitev zemlje med siromake, kar so v njegovi siromašni rojstni vasi Polani pozdravili z veseljem, saj so bili do tedaj siromaki, z revolucijo pa naj bi postali bogati kmeti s svojo lastno zemljo. To novice je raznašal sam mali Miško, ki ga je župan imenoval za svojega "rihtarja" – raznašalca novic s pomočjo malega bobna.

⁸ Metka Fujs, *Kako so Prekmurci v desetih mesecih preživel devet zamenjav oblasti, pa vendar zaupali politiki: katalog stalne razstave* (Murska Sobota, 1997), str. 231–232. Glej tudi Metka Fujs, "Prekmurci v dvajsetem stoletju", v: *Prekmurje na obrobju ali v stičišču evropskih komunikacij* (Murska Sobota, 1999), str. 65–75 ter druge članke v istem zborniku.

⁹ Miško Kranjec, *Strici so mi povedali* (Murska Sobota, 1974).

* * *

Z nastankom Jugoslavije so bili socialdemokrati, ki so do tedaj zagovarjali avstromarksizem (ohranitev Avstro-Ogrske, postopni prehod v kapitalizem, kulturna avtonomija za nenemške narode), postavljeni pred velik izziv, ki pa so ga bolj slabo prestali. Le redko so v obdobju med obema vojnama imeli poslanca v jugoslovanskem parlamentu in še redkeje so sodelovali v vladah. Razcepili ali preoblikovali so se v kar tri stranke, ki so zastopale ideje socialne demokracije. Rivalstva in prepiri so delavce odvrčali od vseh treh. Ko je leta 1929 kralj Aleksander uvedel diktaturo, so bile tudi socialdemokratske oz. socialistične stranke prepovedane. Sredi tridesetih let so stranko obnovili, nekaj časa so sodelovali v množičnem protifašističnem ljudskofrontnem gibanju (šlo je za manifestacije različnih strank in združenj proti naraščajočemu fašizmu v Jugoslaviji in državah okrog nje), a so se z zavezniki sprli. Nato so sledili program češko-slovaškega predsednika Tomáša Masaryk (zato so jim rekli kar masarykovci). Da bi okrepili svoj vpliv in se razširili tudi na podeželje, so ustanovili delavsko društvo Vzajemnost. Do komunistov so imeli vroče-hladni odnos. Občasno so sodelovali in se celo dogovarjali za združitev, drugič so jih kritizirali, češ da so preveč odvisni od Moskve. Druga svetovna vojna je za socialdemokrate pomenila konec. Postali so del protipartizanskega in kolaboracionističnega tabora, ob koncu vojne pa so poniknili s političnega prizorišča.

Po vzoru razcepitve ruske in nato drugih socialdemokratskih strank se je po prvi svetovni vojni razcepila tudi slovenska. Marca 1920 se je odcepil revolucionarni del stranke, se preimenoval v Delavsko socialistično stranko Slovenije in začel izdajati list *Ujedinjenje*. Na kongresu 11. aprila 1920 so tudi uradno ustanovili komunistično stranko in se vključili v jugoslovansko ter tako izgubili avtonomni značaj (postali so pokrajinska organizacija).

Strah pred komunisti kot tretjo najmočnejšo stranko v državi se je izrazil v t. i. Obznani, s katero je bila 29. decembra 1920 komunistična dejavnost prepovedana, komunistične organizacije pa razpuščene. Komunisti so kot nova stranka tedaj v Sloveniji delovali le devet mesecev. Na ilegalno delo niso bili pripravljeni, vzpostavljanje tajnih celic je bilo težavno, izgubili pa so tudi glasilno *Rdeči prapor*. Njihovo moč se lahko približno izmeri z rezultati volitev leta 1921, na katerih so nastopali pod imenom Delavsko kmečka republikanska skupina. Skupina je v raznih koalicijah nastopila v 40 od več kot 830 občin in v štirih dobila absolutno večino ter skupaj 14 županskih položajev, pri čemer so najbolj izpostavljali zmago v Trbovljah.¹⁰ Vse do izbruha velikega strahu v času

¹⁰ Več o tem, Neven Borak et al., *Slovenska novejša zgodovina: od programa Zedinjena Slovenija do mednarodnega priznanja Republike Slovenije: 1848–1992* (Ljubljana, 2006).

španske državljanske vojne, ko je katoliško časopisje začelo pozivati na organizacijo vaških straž, s katerimi naj bi se ubranili pred komunisti, so o komunistih pisali, da jih je ravno prav za eno umobolnico. So pa daljnovidnejši politiki, npr. Anton Korošec, že v dvajsetih letih napovedovali, da bo slovenska prihodnost bodisi katoliška bodisi komunistična.¹¹

Jugoslovanski komunisti so pod vplivom Kominterne zgrešeno ocenjevali, da uvedba diktature, ki jo je kralj Aleksander uvedel leta 1929, nudi možnost za izvedbo revolucije. Zato so začeli oborožen odpor. Val aretacij, ubojev in drugih oblik brutalnega policijskega terorja, ki je sledil, je imel za posledico, da od komunistične organizacije ni ostalo praktično nič. Šele dve leti kasneje so jo začeli obnavljati mladi, še ne dvajsetletni komunisti. V Sloveniji sta najbolj znana postala Boris Kidrič in Edvard Kardelj, ki sta bila od vojne naprej tudi najpomembnejša slovenska in jugoslovanska politika (Kidrič do leta 1953, ko je umrl zaradi levkemije, Kardelj pa kar do svoje smrti leta 1979). Od približno 280 članov konec dvajsetih let je novo vodstvo število članov uspelo povečati na kakšnih 450, vendar še vedno brez vidnejšega vpliva v družbi. Jugoslovansko partijsko vodstvo v tujini ni imelo predstave o razmerah doma, edina zveza z bazo so bili od zunaj poslani inštruktorji Kominterne, "uradniki revolucije", kot so jim posmehljivo dejali celo sami komunisti. V sredini tridesetih let so se približali edini obliki sodelovanja z drugimi strankami, gibanji in društvi, ki so jo bili znotraj revolucionarnega programa zmožni – to je v obliki ljudskofrontne demokracije¹² (v Šmiglovi zidnici nad Grajsko vasjo, v Joštovem mlinu v Medlogu pri Celju in na Vinjah nad Dolskim).¹³ To je bila posledica stališča Kominterne, da fašizem ogroža vse: komuniste, delavce in svobodo narodov in se je zato treba povezati v enotno fronto tudi z malomeščanskimi silami. V nekaterih državah (Francija, Španija) je prišlo tudi do ljudskofrontnih koalicij, ki so zmagale na volitvah, a pohoda fašizma niso uspele preprečiti. V slovenskih razmerah sicer ni prišlo do konkretnih koalicij, pač pa do vrste mirovnih, ljudskofrontnih in narodnoobrambnih akcij, kmečko-delavskega gibanja in stavkovnega vala, ki je vrh dosegel leta 1936. Kazalo je, da bodo komunisti prerasli iz sekte v močno stranko, a se to do vojne ni zgodilo, čeprav so 17. in 18. aprila 1937 na Barličevi domačiji na Čebinah, to je v hribih nad Trbovljami, organizirali kongres in ustanovili samostojno Komunistično partijo Slovenije. Ta je sicer ostala del jugoslovanske komunistične partije. Maloštevilni delegati

¹¹ Božo Repe, "Španska državljanska vojna v kontekstu slovenskih in jugoslovanskih razmer med svetovna vojna", *Prispevki za novejšo zgodovino* 56, št. 1 (2016), str. 80–89.

¹² Alenka Nedog, "Povezovanje revolucionarnih sil v okviru ljudskofrontnega gibanja na Slovenskem", v: *Zbornik ob štiridesetletnici ustanovnega kongresa KPS* (Ljubljana 1977), str. 128; Božo Repe, *Politika KP Slovenije skozi prizmo zadnjih treh predvojnih partijskih konferenc* (Ljubljana, 2007).

¹³ *Problemi demokracije na Slovenskem v letih 1918–1941: zbornik prispevkov na simpoziju 7. in 8. decembra 2006*, ur. Jože Pirjevec in Janko Pleterski (Ljubljana, 2007), str. 189–202.

Anton Gojmir Kos, Ustanovitev Komunistične partije Slovenije na Čebinah leta 1937, olje (Muzej novejšje zgodovine Ljubljana)

(nekateri v zelo tajnih razmerah) na kongres niti niso uspeli priti. Delegati so se najprej zbrali v cerkvi. V tem je morda nekaj simbolike, saj so bili po strastni veri neke vrste antipod katoličanom. Tudi brezobzirnost, s katero so kasneje izvedli revolucijo, močno spominja na nasilno pokristjanjevanje in bojovito versko gorečnost. Komunisti so na čebinskem kongresu v ospredje postavili ogroženost slovenskega naroda, ugotovili, da so meščanske stranke zatajile in da je zato narodna prihodnost odvisna od delavcev in kmetov, kar se je med vojno izkazalo kot točno. Pot na Čebine je našlo enajst delegatov, ki so predstavljali kakšnih štiristo komunistov, kolikor jih je bilo tedaj na Slovenskem. Vendar je bilo to dovolj: v manifestu ustanovnega kongresa so uspešno združili nacionalne in revolucionarne cilje, pozvali na enotnost in obrambo naroda, mu izrekli neomajno zvestobo in "dali na razpolago ljudstvu vse svoje sile". Vsebinsko je manifest slabi dve leti kasneje utemeljil Edvard Kardelj-Sperans v knjigi *Razvoj slovenskega narodnega vprašanja*. Odgovornost za usodo slovenskega naroda naj bi prevzela proletarijat kot njegov najnaprednejši del in komunistična stranka kot avantgarda delavskega razreda.

Ljudskofrontna politika se je končala dobri dve leti kasneje s sklenitvijo pakta Hitler–Stalin 23. avgusta 1939, po katerem je Kominterneta od komunističnih partij zahtevala, da sledijo zunanji politiki Sovjetske zveze. Kljub temu so se pod vodstvom novega sekretarja KPJ Josipa Broza-Tita, ki je od leta 1973 deloval v Jugoslaviji in ne iz tujine, okrepili. Kidrič in Kardelj sta bila s Titom še posebej v tesni povezavi. Tito se je nanju še posebej zanašal, prav tako tudi na nekaj slovenskih komunistov iz starejše generacije. Po materi, ki je bila doma iz Podsrede, je bil Slovenec in je pogosto bival v materinih krajih, v Sloveniji pa je

skliceval pomembne ilegalne partijske sestanke. Jugoslovansko partijsko konferenco je s pomočjo brata, tedanjega škofa dr. Gregorija Rožmana, leta 1934 sklical kar v škofijskem dvorcu v Goričanah, kjer so revolucionarji v razkošni jedilnici z zlatim priborom jedli iz porcelanastih krožnikov in pili iz kristalnih kozarcev.

V času španske državljanske vojne, ki se je začela 18. julija 1936 z vojaškim uporom proti zmagoviti ljudski fronti (volitve februarja 1936) in španski republiki (ta je nastala leta 1931) in končala 1. aprila 1939 po zavzetju Madrida in prenehanju spopadov, so se slovenski komunisti postavili na stran republikancev. Španska državljanska vojna je razdelila Evropo in svet na frankiste in republikance, desnico in levico, na zagovornike laičnih, demokratičnih držav in zagovornike katolicizma oz. klerikalizma, torej tiste, ki so se v katoliških državah zavzemali za prevladujočo vlogo katoliške cerkve v družbi. Španska državljanska vojna je bila med obema vojnama tudi v slovenski in jugoslovanski družbi zelo pomembno zunanjepolitično, a hkrati tudi notranjepolitično vprašanje. V španski državljanski vojni je sodelovalo – ali bilo z njo povezanih – veliko vodilnih predvojnih in medvojnih komunistov, vključno z Josipom Brozom-Titom, ki je organiziral odhode jugoslovanskih prostovoljcev na špansko bojišče. Iz Slovenije je odšlo več kot 500 prostovoljcev, proporcionalno verjetno največ od vseh 53 držav, iz katerih so prihajali, čeprav je bila za to zagrožena enoletna zaporna kazen. Vzroki za odhod so bili različni: od avanturizma, tega, da doma ni bilo prihodnosti, partijske discipline, bega pred policijo zaradi revolucionarne dejavnosti, najbrž tudi bega zaradi kakšnega manjšega kaznivega dejanja ipd. Predvsem pa je prevladoval idealizem, prepričanje, da se v Španiji brani Evropa pred fašizmom, ki je neposredno ogrožal tudi Slovence. Med drugo svetovno vojno so bili v jugoslovanski partizanski vojski španski borci med organizatorji vstaje in na vodilnih položajih. Podobno je bilo tudi v Sloveniji. Najbolj znani "Španci" v slovenski partizanski vojski, ki so dosegli visoke vojaške ali politične položaje, so bili Dušan Kveder-Tomaž, dr. Aleš Bebler-Primož, Stane Semič-Daki, legendarni partizanski komandant Franc Rozman-Stane in še nekateri drugi.¹⁴ V slovenskem političnem prostoru je opredeljevanje ob španski državljanski vojni doseglo vrh ideološkega spora med levico in desnico in povzročilo tudi razkol znotraj katoliškega tabora. Iz Slovenske ljudske stranke (SLS) so se izločili krščansko socialistični sindikati ter intelektualci, ki jih je vodil znani slovenski pisatelj Edvard Kocbek. Prvi so že pred vojno začeli sodelovati s komunisti. Najprej ob široki akciji za ustanovitev Društva prijateljev Sovjetske zveze, ki je nastalo potem, ko je Jugoslavija

¹⁴ Božo Repe, "Osebnosti upora", v: *Druga svetovna vojna: 2. del: Vojna v Sloveniji* (Ljubljana, 2015), str. 70–78.

še leta 1940 navezala stike s prvo komunistično državo na svetu. Z njimi so že pred vojno sodelovali tudi pripadniki levega krila telovadnega društva Sokol, ki jih je vodil sodnik dr. Josip Rus. Slovenski Sokoli so se iz jugoslovanskega združenja izločili zaradi njegove unitaristične usmeritve. V prvih mesecih vojne so se komunistom pridružili tudi krščanskosocialistični intelektualci pod vodstvom Edvarda Kocbeka ter liberalno usmerjeni s svojo skupino. Komunisti so z njimi 26. aprila 1941 ustanovili Osvobodilno fronto in po nemškem napadu na Sovjetsko zvezo 22. junija organizirali tudi oborožen odpor. OF so dali na razpolago vso svojo tajno mrežo: časopise, tiskarne, razne ilegalne in pollegalne organizacije. V izjemno težkem, za obstoj slovenskega naroda odločilnem času, so se tako člani komunistične partije kot njeno vodstvo brezkompromisno izpostavili. V boju proti trem okupatorjem, Nemcem, Italijanom in Madžarom (del slovenskega ozemlja je okupirala tudi ustaška Neodvisna država Hrvaška), in proti protikomunističnim (protipartizanskim) silam, ki so jih s pomočjo okupatorja organizirale predvojne meščanske stranke (najprej vaške straže oz. *Milizia volontaria anticomunista*¹⁵ – Prostovoljna protikomunistična Milica, nato domobranstvo¹⁶) so se skupaj z drugimi zavezniki v OF bojevali štiri leta. Stranka je med vojno izgubila ogromno članov. V letu 1941 je bilo okrog 2000 partizank in partizanov, od tega več kot 800 komunistov. Vojno je preživela manj kot polovica prvobork in prvoborcev. Vendar se je komunistična partija med vojno številčno tudi zelo okrepila. Na njeno pobudo se je vzpostavila nova ljudska oblast, izvedeni pa so bili tudi nekateri revolucionarni ukrepi (vključno z razrednimi obračuni, ki so jih imenovali "druga faza revolucije"). Hkrati so si komunisti, da bi ohranili svoj vodilni položaj, a tudi da bi ohranili enotnost OF, druge ustanovne skupine povsem podredili, kar jim je po vojni omogočilo, da so preko OF prevzeli oblast. Kot del jugoslovanskega odporniškega gibanja je partizanska vojska osvobodila Slovenijo ter razširila njene meje proti zahodu in na morje, kolikor so pač omogočale mednarodne okoliščine. Komunisti so dosegli republiko znotraj Jugoslavije in trajno pravico do samoodločbe in odcepitve. Pri svojih ciljih so bili pripravljeni žrtvovati tako sebe kot druge, v državljanski vojni in povojnem obračunu, ki je za desetletja zaznamoval slovensko družbo, so sledili Leninovi revolucionarni logiki, revolucija pa je požrla tudi mnogo lastnih otrok.¹⁷

Po vojni so sprva sledili ideji o preoblikovanju slovenskega narodnega

¹⁵ Božo Repe, "Priprave na konec vojne in osvoboditev Slovenije", *Studia Historica Slovenica* 16, št. 2 (2016), str. 307.

¹⁶ Prim. Tomaž Kladnik, "Slovensko domobranstvo v letu 1945" *Studia Historica Slovenica* 16, št. 2 (2016), str. 349–366.

¹⁷ Božo Repe, *S puško in knjigo: narodnoosvobodilni boj slovenskega naroda 1941–1945* (Ljubljana, 2015).

značaja, izvedli revolucionarne ukrepe in družbo oblikovali po sovjetski (stalinistični) različici socializma. Že po treh letih, leta 1948, so se jugoslovanski komunisti s Sovjetsko zvezo razšli. Na svoj specifičen način, s "socialnim inženiringom", so izvedli tiste modernizacijske procese, ki jih niso zmogle ali hotele prejšnje politične elite: socialno pravičnejša družba, ženska emancipacija, ločitev cerkve od države, industrializacija, na nacionalnem področju postopna krepitev slovenske državnosti. Tako so zgodovinsko nihalo potisnili na drugo stran: zatrli so predvojne elite in se vselili v njihove vile, čeprav so moralno gojili asketizem in se v glavnem tudi v praksi držali skromnosti. Dali so možnost izobrazbe in napredovanja na družbeni lestvici otrokom predvojnih generacij, ki o tem niso mogle niti sanjati. Uvedli so specifični samoupravni socializem, v katerem je lastnina postala "družbena" (last vseh), podjetja in inštitucije pa so upravljali delavski sveti. Gospodarstvo naj bi sicer delovalo po tržnih zakonitostih zahodnega sveta, kar pa se je zgodilo le v manjši meri. Postopno so Slovenijo pripeljali na najbolj zahodni rob vzhodnega sveta. V osemdesetih letih 20. stoletja so se v razpadajoči Jugoslaviji uprli težnjam po ponovni centralizaciji, zagovarjali demokracijo, doma pristali na nastanek opozicije in na mehek prehod in pomagali soustvariti nacionalno državo, niso pa bili več "avantgardno" odgovorni za narod v smislu čebinskega kongresa.¹⁸

Elitna kadrovska stranka z ljudmi "posebnega kova", ki je še po vojni delovala napol ilegalno in imela manj kot 5000 članov, je na vrhuncu sredi sedemdesetih let dosegla številko 126.000. Vedno bolj je postajala stranka uradnikov in karieristov. Ko se je morala leta 1990 prvič registrirati, je korenine sprva iskala v začetkih komunizma na Slovenskem leta 1920, nato pa se je kar nekaj časa preobražala v socialdemokratsko stranko.

KPJ se je leta 1954 preimenovala v Zvezo komunistov, s čimer je želela pokazati, da ni partija vzhodnega tipa. Večkrat se je spogledovala s socialdemokratskim modelom, a tega praga zaradi bojazni pred izgubo oblasti nikoli ni prestopila, čeprav se je spogledovala z idejo, da bi ZKJ postala članica socialistične internacionale. Njeni najbolj napredni politiki so se navduševali nad skandinavskim socialdemokratskim modelom t. i. *welfare state* (države blaginje). Konec osemdesetih let, pred ponovno vrnitvijo v socialdemokratske vode, so v jugoslovansko in globalno spremenjenih razmerah nekaj časa zagovarjali tezo o nestranskem pluralizmu (vse politične stranke naj bi bile enakopravne članice Socialistične zveze delovnega ljudstva, naslednice OF). Na prvih večstrankarskih volitvah leta 1990 so sicer še nastopali s komunističnim imenom, a z dodatkom Stranka demokratične prenovе in s socialdemokratskim programom ("pravi" socialdemokratski program naj bi sicer sprejeli šele leta

¹⁸ Božo Repe, *Rdeča Slovenija: tokovi in obrazi iz obdobja socializma* (Ljubljana, 2003).

1995). Kot posamična stranka so s 17,28 % glasov zmagali, vendar je vlado prevzela opozicijska koalicija Demos. Že konec leta 1987 je inženir France Tomšič ob prvi veliki delavski stavki v tovarni Litostroj začel ustanavljati tudi socialdemokratsko zvezo. Ta je zaživela šele dobro leto kasneje, februarja 1989. Naslednica ZK je tako morala nositi drugačna imena. Z raznimi manjšimi strankami in skupinami je ustanovila Združeno listo socialnih demokratov (leta 2005 so se preimenovali v Socialne demokrate). Tomšičeva stranka je bila na prvih večstrankarskih volitvah leta 1990 del Demosa, na drugih volitvah leta 1992 pa je komaj prišla v parlament s t. i. ostankom glasov. Pod vodstvom dr. Jožeta Pučnika naj bi sicer potekali celo dogovori o združitvi obeh strank, a tovrsten scenarij zaradi nasprotij ni bil prav verjeten. Nato je pod vodstvom Janeza Janše postala močno desna stranka in se tudi preimenovala v Slovensko demokratiško stranko.

Socialdemokrati so leta 1992 s 13,5 % glasov stopili v široko vladno koalicijo pod vodstvom liberalne stranke in njenega vodje dr. Janeza Drnovška, a pred koncem mandata izstopili. V vladi je bila tudi med leti 2000 in 2004. Na državnoborskih volitvah leta 2008 so Socialni demokrati prvič v zgodovini socialdemokracije na Slovenskem zmagali s 30,45 % in nato vodili koalicijsko vlado. Do tolikšne podpore pri volivcih je prišlo zaradi bojazni, da bo zmagal Janez Janša, ne pa zaradi programa in delovanja stranke. Ta je pod vodstvom Boruta Pahorja, ki si je za zgled vzel britanskega predsednika vlade Tonya Blaira in njegovo prilagajanje neoliberalni-desničarski politiki (t. i. tretja pot), postala brezbarvna stranka. Pahorjeva vlada je leta 2011 razpadla in ni dokončala mandata.¹⁹

V vladi je bila socialdemokratska stranka dobro leto znova leta v letih 2013–2014 ter nato še v zadnji vladi od leta 2014. Opuščanje socialdemokracije, sodelovanje v različnih koalicijah zaradi političnih koristi, nezmožnost odgovoriti na izzive krize, na globalizacijo, izginjanje klasičnega delavskega razreda in na pojave novih slojev (prekarna zaposlenost, brezposelnost), so stranko potisnile v podoben položaj, kot ga doživlja evropska socialna demokracija drugod po Evropi. V Sloveniji se je zato pojavila nova stranka Združena levica (sedaj Levica), ki je na volitvah 2014 prišla v parlament z enakim številom poslancev kot Socialni demokrati. Ta bolj dosledno zagovarja levičarske vrednote ter skuša na novo osmisliti idejo socializma v spremenjenih razmerah, izhajajoč iz marksističnih in drugih idej delavskega gibanja, a brez nasilja,

¹⁹ Za strankarski razvoj in njegove interpretacije po letu 1990 glej: Niko Toš et al., *Political faces of Slovenia: political orientations and values at the end of the century – outlines based on Slovenian public opinion surveys* (Dunaj, 2005) ter druga poročila SJM v knjižni in elektronski obliki: Aleš Maver, Darko Friš, "Historical development of the party landscape in Slovenia and Croatia between 1990 and 2007", *Studia Historica Slovenica* 13, št. 1 (2013), str. 185–222.

ki je spremljalo oktobrsko in druge podobne revolucije. Seveda ostaja odprto vprašanje, ali je levica v Evropi – ob prevladujočem konformizmu, vpetosti v politični razred, kjer so med strankami razlike zgolj kozmetične ali personalne, ob socialni razdrobljenosti, brezposelnosti, izgubljanju delovnih mest zaradi novih tehnologij, ob novih oblikah meznega dela, kot je prekariat, ki postaja prevladujoča oblika delovnih odnosov ter ob prostovoljnem pristanku ljudi, da socialne in državljske pravice zamenjajo za potrošništvo – sploh zmožna ponuditi in zlasti uresničiti program za novi, demokratični socializem. Ob tem, da kar pogosto spregledujemo, je bil zahodni tip družbe v svetu prevladujoč le kakih kakih 150 let. Evropa že dolgo ni več vodilna sila, še ZDA zgolj vojaško. Center sveta se znova seli v Azijo, v formalno komunistično državo Kitajsko. Tamkajšnji socializem pa je nekaj, o čemer sanja večina kapitalistov.

Božo Repe

THE OCTOBER REVOLUTION AND SLOVENIANS

SUMMARY

In this paper the author deals with the socialist idea, communism, and the history of communism and socialism in Slovenia in the context of the influence of the October revolution. The origin of the labour movement goes back to the 1960s, when labour movements were active in Ljubljana, Maribor, and Trieste. Because of police pressure and the crisis, they began to collapse. In the eighties they were reinvigorated, but by then the Austrian labour movement was already split between its moderate and its radical-revolutionary (anarchist) wings. After several trials, which involved also Slovenian leaders – the so called "krvavci" (the conviction of craftsmen and labour leader Franc Železnikar, who later became a social democrat, to ten years in prison for anarchism by the court in Celovec in 1884), there was reconciliation. At the end of 1888, the Austrian Social Democratic Party was formed at a congress in Heinfeld, which included also the Slovenian Social Democrats. When the party split by the national principle, the Slovenian Social Democrats became independent, and in

January 1896 they founded the Yugoslav Social Democratic Party in Ljubljana.

With the formation of Yugoslavia, the Social Democrats who up until then were advocating for austromarxism (the preservation of Austria-Hungary, the gradual transition to capitalism, cultural autonomy for non-German peoples) were facing a major challenge, which they dealt with poorly. They rarely had representatives in parliament and it was even rarer for those to participate in governments. First there came a split in 1919 between Communists and Socialists on the one hand, and between Socialists and Social Democrats on the other. But both Socialists and Social Democrats continued to fragment and remained weak and unconnected. The Second World War meant an end to them as they joined the collaborating anti-partisan (anti-communist) side. At the end of the war, they disappeared from the political scene.

The Communists were also a weak party in the interwar period. In the first post-war elections they did reach the third place, but they were excluded from parliamentary life by a special law and became an illegal party. In 1929 they unsuccessfully tried to fight the establishment of a dictatorship. Their power was slashed through murder, torture, and convictions.

In the thirties they recovered, began to argue for the Slovenian national interests and joined the popular front. They organized Spanish volunteers. More than 400 Slovenians participated in the Spanish civil war, and the Slovenian society was divided into advocates (the left, also the catholic left) and fierce opponents of the republicans (the leading right-wing party, the Slovenian People's Party, the Catholic Church). For their defense of the Hitler-Stalin pact, they lost many supporters on the left, but quickly regained them when they organized the national liberation movement.

After the war, the Communists assumed power (first in the form of the popular front) and introduced the Soviet model of socialism. In 1948 there was a break with the Soviet Union (Cominform), so a specific Yugoslav form of self-managed socialism was adopted (titoism) and the borders were opened. In the post-war decades, the League of Communists of Yugoslavia repeatedly flirted with the social democratic model, but they never ventured beyond that for the fear of losing power. The then forming Scandinavian social democratic model of the so-called welfare state was quite influential in Yugoslavia.

In the field of foreign policy, Yugoslavia took the principled stance that each country has the right to its own path to socialism and that power can be attained through the parliamentary path, with the victory of labour parties. But the social democratic idea became interesting again to Communists when socialism was nearing its end. In the League of Communists of Slovenia they began to cautiously flirt with it at the end of the eighties, but in the meantime a new social democratic party was formed (today's far right Slovenian Social Democratic Party). Anticommunism of both, in addition to personal grudges,

was the main reason for why there was no merger with the successors of the League of Communists, and the Communist gradually renamed themselves to Social Democrats and joined the Socialist camp in Europe. In the 1990 elections, they got the most votes as an individual party – 17.28%, but opted to become a part of the opposition nonetheless. They participated in all coalitions besides the right wing government of 2004–2008 and two shorter right wing governments. In the parliamentary elections of 2008 the Social Democrats won, for the first time in the history of social democracy in the Slovenian lands, with 30.45% of the votes, and then lead a coalition government that was later disbanded. Under the leadership of Borut Pahor, who took the example of British Prime Minister Tony Blair and his adaptation to the neoliberal-right wing politics (the so-called Third Way), they became a colourless party. After the protest movement against the right wing government in 2013, a new leftist party (Levica) was formed – today a parliamentary party.

Author: **REPE Božo**

Ph.D., Full Professor

University of Ljubljana, Faculty of Arts, Department of History
Aškerčeva 2, SI – 1000 Ljubljana, Slovenia

Title: **THE OCTOBER REVOLUTION AND SLOVENIANS**

Studia Historica Slovenica

Časopis za družboslovne in humanistične študije / *Humanities and Social Studies Review*

Maribor, 18 (2018), No. 2, pp. 469–488, 19 notes, 3 pictures

Category: 1.02 Review

Language: Original in Slovene (Abstract in Slovene and English, Summary in English)

Key words: October revolution, Communists, Communist Party, social democracy, Spanish civil war, national liberation struggle, counterrevolution, Cominform, self-managed socialism, titioism, Third Way

Synopsis: In this paper the author deals with the socialist idea, communism, and the history of communism and socialism in Slovenia in the context of the influence of the October revolution. It had an impact in the period following the end of the First World War when the Hungarian revolution engulfed also a part of Slovenian territory, and was also reflected in the post-war revolutionary fervour that emerged there. The second period of said influence was in the years 1945–1948, when Yugoslavia adopted the Soviet model, which it later abandoned after a dispute with the Cominform and, instead, adopted its specific self-managed socialism.